

Fra issjauens historie

Opp gjennom årene har næringslivet i Bamble vært omtalt og beskrevet på forskjellige måter, også i historisk perspektiv. Dette har vekket interessen også for mindre kjente næringer, for eksempel virksomheten som var knyttet til arbeidet med is, og is som salgsvare. Denne næringen har fått en mer beskjedne omtale enn hva den egentlig fortjener.

Virksomheten startet tidlig på 1800-tallet og ble holdt i gang helt til etter siste verdenskrig. Omfanget har av forståelige grunner variert ganske mye fra år til år. Men at den har hatt betydning langt tilbake, fremgår av en oversikt over virksomheter i Bamble, utarbeidet av Gunnar Folkestad i 1930. Den viser at det i 1895 ble skipet 45.000 tonn is fra kretsene Findal, Asdal og Herre. På dette tidspunkt var det 33 ishus i det samme området, og virksomheten beskjeftiget 470 mann.

Starten på denne næringen er uklar, men begynte trolig med at is for salg ble skåret på noen naturlige vann og innsjøer. Denne isen ble fraktet med hest eller på annen måte til steder hvor man kunne få den ombord i båter for videre befordring.

Dette var både tid- og ressurskrevende, derfor ble det bygget kunstige dammer, gjerne ved sjøkanten, hvor man kunne ha båtene liggende nær inntil.

Ved noen isforretninger skipet man isen direkte fra dammene. Men dette salget ble naturlig nok begrenset til vinteren eller vårparten før kulden hadde sluppet taket. Ved de fleste isforretninger ble det derimot bygget store hus hvor man oppbevarte isen for å kunne ta den ut for salg langt utover sommeren.

Fra 1930-årene var svenskene de største kundene. Men alt startet så vidt vi vet med at det var England som kjøpte is fra Norge, og at det oppsto en livlig istrafikk med seilskuter over Nordsjøen. Siden kom Holland og Tyskland som kunder. Danmark har også vært blant kundene gjennom hele perioden, men ikke som noen stor avtaker.

Det kunne vært av stor interesse å vite mer om forholdene på den tid

virksomheten startet. Men siden den kunnskapen ikke er til stede hos oss, vil vi heller skrive om forholdene slik vi husker dem - fra tiden rundt 1930 til den siste islasten gikk fra Stranddammen i Surtebogen i 1963, da var det definitivt slutt på en næring som i nesten 150 år hadde hatt stor betydning for dem som deltok og som hadde en liten inntekt av den.

De som her forsøker å beskrive noe av denne virksomheten, er Isak Kastet, Reidar og Øyvind Ryste. Disse personene har også deltatt i arbeidet med å skjære is på dammen, dra eller skyve isen på renna, stable den i ishus eller lasterom og på båt, eller har «gått med krabben». Vi har også kunnet støtte oss til supplerende opplysninger fra Thor Thorsen, medeier i Stranddammen isforretning, den som lengst holdt virksomheten i gang.

I begynnelsen av det tidsrommet vi forteller fra, fantes et stort antall isdammer i Bamble. De var av forskjellig størrelse, med Omborgnesdammen og Sigbjørn i Voldsfjorden som de største. Noen grove anslag går ut på at det fra Sigbjørn kunne bli levert ca. 6.000 tonn is pr. år. Omborgnesdammen var omtrent på samme størrelse.

Mellom disse lå mindre isdammer på rekke og rad. Om vi begynner med nærmeste nabo til Omborgnesdammen og går nordover, kan vi nevne Findaldammen, Mikkelsens dam, Stranddammen (Surtebogen), Grønlanddammen, Islanddammen, Rønningdammen, Tvetenstrand, Strømtangen, Tråk og Rafnes. I tillegg hadde det tidligere på samme strekningen eksistert dammer og hus som var nedlagt for mange år siden.

Arbeid på isforretningen

I tillegg til å beskrive noe av det som foregikk på selve is-sjauen - som besto i å skjære isen på dammen, frakte den til huset hvor den ble oppbevart, og siden få den ombord på lastefartøyer - vil vi nevne at det til stadighet måtte gjøres vedlikeholdsarbeid ved isforretningen. Dette arbeidet foregikk til alle tider, og beskjeftiget enkelte arbeidstakere nær sagt hele året. Det var for eksempel viktig at dammen ble holdt ren for gress - var det gress i isen, var den ubrukelig. I de relativt grunne dammene var det god grobunn for vannplanter og gress av forskjellig slag. Dette ble fjernet hver sommer ved at

man sto på en flåte og brukte ljåer på lange skaft slik at man kunne komme til over alt. Deretter ble alt gresset slept inn og trukket på land, et møysommelig og tungt arbeid.

Så var det tid for reparasjon av rennene. Disse var bygget av rundt tømmer, og på grunn av variasjonen i terrenget og av høyden på ishuset var de et ganske imponerende byggverk. Vind og vær gjorde ettersyn og reparasjon nødvendig. Og når det samlet seg opp en del isblokker på renna, kunne belastningen på enkelte punkter bli flere tonn. Renna var jo arbeidsplass for et par mann og skulle jo også tilfredsstillende visse krav til sikkerhet.

Arbeidstilsynet var mindre restriktivt den gang, men fra tid til annen ble virksomheten avlagt et besøk. En historie går ut på at en stedlig representant for tilsynet var på besøk på Stranddammen og spurte eieren om renna var sikker og trygg. «Du får gå opp og se selv,» sa eieren, noe som medførte at tilsynsrepresentanten uten videre diskusjoner ga sin godkjenning. Tanken på en tur til toppen av renna for å inspisere ble for sterk kost.

Merking og skjæring av is. Bildet tilhører Halvor Tveraen

Utover høsten og vinteren var det også en del ettersyn og vedlikehold på dammen. Ble det mildvær og flomvann etter at isen hadde lagt seg, måtte utløpet på dammen holdes fritt for is og reguleres slik at vannstanden ble mest mulig konstant.

Ishuset måtte også ettersees og repareres før isen skulle inn. Huset var som regel bygget med reisverk av rundt tømmer. I rommet mellom bordkledningene ble det fylt sagmugg. Dette var datidens beste isolasjonsmateriale, men det krevde pass og ettersyn. Oppe i himlingen hadde man gjerne liggende et lite lag med sagmugg som ble fordelt ut i veggene etter hvert som det oppsto tomrom. Det arbeidet som ble lagt ned i vedlikehold av huset, fikk man igjen ved at isen holdt seg lenge. Det mest vanlige var en veggtykkelse på 12 tommer, men der var også ishuse med 24 tommer tykke vegger, noe som skulle tilsi at isen holdt seg svært godt til langt ut på sommeren.

Is-sjau

Is-sjauen startet ofte med det første snøfallet etter at isen hadde lagt seg. Snøen måtte fjernes fordi den virket som isolasjon og gjorde at isen ikke la seg så raskt som den ellers ville gjøre. Dersom snøen ble liggende og frøs til, ville det også redusere kvaliteten. Ved hyppige snøfall kunne både folk og hester være beskjeftiget med snømåking mange dager over en periode på noen uker. Arbeidet foregikk på den måten at hester trakk en skuff eller et slags skjær for å samle opp snøen. Mannskaper var så plassert på forskjellige steder rundt på dammen for å få måket snøen opp på land.

Snømåking ble av eierne sett på som en ubehagelig utgiftspost - de som måket hadde et annet syn. En av arbeiderne bemerket en gang: «Nå snør det tokroner i lommene våre.» (To kroner var på det tidspunkt daglønnen). Men eieren hørte uttalelsen, og i det humøret han var etter å ha betalt ut mange daglønner på grunn av snømåking, ga han arbeideren sparken med øyeblikkelig virkning.

Når isen hadde nådd den ønskede tykkelse - ca. 40-50 cm - kom selve is-sjauen i gang for alvor. Det ble et yrende liv på dammen av folk som skulle

skjære is, folk som skulle fløte (dra store flak med isblokker mot innløpet til renna), folk på rennene, i huset - og ikke å forglemme han som skulle «gå med krabben», en jobb vi skal komme tilbake til senere. Hester trakk isplog som laget langsgående skur i isen, de som skar med sager skulle skjære på tvers av disse. De langsgående skurene ble laget med en avstand på 24 tommer.

Isblokkene skulle være av samme størrelse, renna var bygget ut fra den forutsetning. Det ble derfor merket opp med «risseplog» på tvers av de tidligere nevnte skurene som hesteplogen hadde laget. Hver blokk måtte ikke være over 24 tommer i firkant.

Skjæringen foregikk med handkraft, fire-fem mann sto side ved side og skar med lange sager etter rissemerkene. Vanligvis skar man over tre riller, ca. 190 cm. Trutt og jevnt gikk sagene opp og ned i timevis. Av og til forekom det at en eller annen ville vise at han var best eller sterkest og satte opp farten. Til å begynne med var det mest for lek, men av og til ble det et alvorlig internt oppgjør om «lederposisjon» i saggjengen. For de minst spreke var

M/S Havilla laster is ved Rønningdammen. Bildet tilhører Reidun Glittum

dette nesten en katastrofe, ingen hadde lyst til å gi seg før de var nødt. Når de etter en stund måtte akseptere at de hadde en overmann, var de fullstendig utkjørt.

Isblokkene ble sprettet løs og fløtet til renna. Fra dammen gikk denne skrått oppover til toppen, der isen kunne gli videre ved egen hjelp. Som nevnt tidligere var renna ganske høy for at isen skulle gli helt fram til huset selv når dette begynte å fylles.

For å få isen opp fra dammen brukte man hester som trekkraft, ofte to stykker. En jernklo - «krabben» ble den kalt - ble huket i bakkant av isblokkene og ved en lang wire og et løpehjul kunne hestene trekke isen opp til toppen av renna. Fire eller seks blokker ble trukket opp for hver tur. Det var i denne sammenhengen man hadde «krabbegutten». Hans oppgave besto i å gå ved siden av isen opp renna, og deretter bære/dra «krabben» med wiren ned til dammen igjen for å huke på nye blokker. Det ble utallige turer opp og ned renna i løpet av en dag, for ikke å snakke om hvor mange turer det ble i løpet av is-sjauen! Lønn var det ikke mye diskusjon om, fast ordning var at han som gikk med «krabben», skulle betales som halv mann.

Ved isforretningen i Tvetenstrand hadde man en heisanordning som fraktet isblokkene til toppen av renna. Heisen gikk opp og ned i vertikal posisjon, og som trekkraft ble brukt en tilårskommen dampmaskin - en lokomobil. Å betjene denne ble sett på som en jobb ikke hvem som helst kunne klare.

Langs «meier» av eikelister kom isblokkene glidende inn til ishuset hvor fire-fem mann sto klar til å ta i mot. Arbeidet besto i å stable blokkene lagvis opp på hverandre, disse lagene ble kalt «florer».

Når huset var fullt, eller når all isen på dammen var hentet inn, ble åpningen stengt med bordkledning og sagmugg. Når senere lasting skulle foregå, ble døren i den andre enden av huset åpnet. Derfra gikk renna ut dit hvor skutene la til.

Arbeidet med is var slitsomt, og pauser var det ikke stort mer av enn de to spisepausene man hadde i løpet av arbeidsdagen. Man hadde spisebrakke nær dammen - «arbeidsstua», som den ble kalt. Det var som regel en gammel

hytte eller et skur som var enkelt utstyrt med en gammel vedkomfyr midt på gulvet og benker langs veggene. Noen steder fantes også et langbord, men rundt det var ikke plass til alle. De fleste satt med nistepakka på fanget eller på benken ved siden av.

Det ble som oftest kokt en stor kjele med kaffe beregnet til samtlige. Den som hadde mulighet til å gå fra jobben litt, fyrte opp i ovnen og satte på kaffen en halv times tid før spisepausen. Det var alltid en spesiell hygge ved å se røyken fra pipa en kald vinterdag, og ikke mindre hyggelig når man fikk kaffelukten i tillegg. For gutter i voksenalderen var spisepausene et kjærkomment innslag i en ellers kjedelig hverdag. Sprakingen fra ovnen sammen med damp fra våte klær og skråtobakk i sure piper var ikke noen hindring for matlysten. Og så alle historiene som ble servert der inne i halvmørket! Sanne eller oppspinn - de laget en spesiell atmosfære som vil være like vanskelig å gjenskape i dag som selve is-sjauen.

Om sommeren, når det var islasting, var det sjelden behov for å sitte inne og spise nistepakka. Da fant man en plass ute på fjellknausene eller på noen plankebiter.

Lasting av is

Fra våren til langt ut over sommeren gikk svenskejakter i skytteltrafikk for å laste is fra de forskjellige isforretningene. Jaktene, eller «skutene» som vi kalte dem, var ikke store - bare ca. 50-60 registertonn. Det var mange av dem, og de var stort sett like. Alle hadde høye lukekarmer som gjorde det mulig å laste noen isblokker mer enn hva båten egentlig var registrert for. Flere av disse skutene var kjøpt fra England, der de tidligere hadde vært fiskefartøyer. At noen av dem var gamle kunne man tydelig se.

Av og til kom skuter som ble lagt spesielt merke til. En av dem var det danske seilskipet «Vera», et skonnertskip på ca. 200 registertonn. Den hadde et velformet skrog - og med råseil på formasten og gaffelseil på de to andre mastene var den et flott syn. Siste gang den lastet is her i fjorden var i 1937.

Det meste av isen ble fraktet til mottaksteder for fisk på den svenske vestkysten. Der ble den knust og brukt til kjøling av fisk, både til å ha på den

*Isak Lauritsen Klepp deltar ved lasting.
Bildet tilhører Reidun Glittum.*

fisken som kom inn til land og skulle sendes videre, og for enkelte fiskefartøyer til å ha med når de gikk ut til fiskefeltet.

Stor grad av stabilitet i istrafikken gjorde at svenskene og de som var i stuergjengen på de forskjellige isforretningene, ble riktig godt kjente. Frakteskipperne var interessert i å få plassert mest mulig is i rommet på kortest mulig tid. Isblokkene skulle helst være hele og stables tett inn til hverandre slik at det ikke ble «tomrom». Dersom lastingen gikk tregt, var ikke skipperne sene om å bemerke det på en gemyttig måte. Selve lastingen var gjerne gjort på 5-6 timer. Da var rommet fylt, og kort tid deretter kunne skuta dra hjem til Sverige. Is er jo ikke den mest holdbare vare i sommervarmen, derfor var det hast med å komme av sted.

De siste årene av is-sjauen fikk i likhet med andre virksomheter preg av nyere og mer tidsmessige måter å gjøre ting på. For eksempel ble

isskjæringen på dammen motorisert, og isen ble vinsjet oppover renna ved hjelp av elektrisk motor. «Krabben» ble festet til en løpestreng og fulgte denne tilbake til dammen ved egen tyngde. Dermed var både folkene som skar is, krabbegutten og hestene «rasjonalisert» bort. Dette kunne gjort virksomheten mer fremtidsrettet om ikke markedet også fikk del i utviklingen, nemlig ved at den moderne kjøle- og fryseteknikk ble tatt i bruk. Dette medførte at det ikke lenger var behov for isen fra Bamble og andre steder, og isskutene forsvant fra fjorden.

En tidsepoke var slutt, en ny og moderne tid var begynt.

Øyvind Ryste

Is-sjau

Så kom da endelig vinteren med arbeid til flere av dem
som utover høsten har ventet og nå har tatt tre-skoa frem.
Så kvesses omhyggelig haken, all redskap må være i stand
til arbeid med stålblanke isen, en jobb for en voksen mann.

Historie er gamle minner, og minner blir fort historikk.
I dette diktet du finner, om is-sjau og lasting og slikt.
Om skutetrafikken på fjorden, om båter som hentet sin last
det meste av dem var svensker, de gikk jo her så og si fast.

For mer enn en mannsalder siden, var mye så ulikt vår tid,
man hadde ikke kjølemaskiner men ordnet det praktisk fordi
man sparte isen fra vintern i et hus som var lukket og tett
og hentet den ut igjen siden, et arbeid som ikke var lett.

Om vintern med korte dager, og is som var passelig tykk
kom folk med nyfilte sager, skar isen opp stykk etter stykk.
Og isen ble fraktet på renne, til huset med sagmugg og flis
nå kunne den ligge så lenge, til eiern var enig om pris.

Bamblekysten er langstrakt, og isdammer lå der på rad
som arbeidsplasser betraktet, var det i høyeste grad
en kjærkommen inntektskilde selv om sesongen var kort
og langt å gå for de fleste, når dagens arbeid var gjort.

På Omborgsnesdammen man hadde en kyndig og ubestridt bas.
Var alltid til stede og deltok når beslutningen skulle tas.
Med sønner, brødre og andre, med erfaring, innsikt og slikt
Hans Petter var deres leder, han gjorde det som sin plikt.

At mannskapet telles hver morgen, det var han litt nøye med:
Du guttær, hold ann, ska' vi se, 3 fra Surtebogen det er tre
Amund og Olaf og jeg det er vi, derom er det vel lite å si
og Arthur og Erling dem har vi på si, ihvertfall ei tid.

På dammen i Surtebogen hos Thorleif og Isak T. Strand
var forholdet slik som hos andre, de holdt det lenge i gang.
Og mange var dem som fikk tjene en skilling i ny og ne.
I ettertid kan man vel mene at visst fikk de slite for det.

Vi husker dem alle sammen det var Harald, Peder og Arnt
og Bernhard og Karl på Tangen de var der før sola rant.
De var på sitt vis eksperter etter datidens enkle krav
og tok med seg hemmeligheten den dagen de takket av.

De skuter jeg lærte å kjenne - å husk det var mange av dem
så tenker jeg mest på Havila, med Bolinder på åttifem.
Den dunket seg fram på sin rute med sikre taktfaste slag,
men ville nok ikke mestre de krav som man stiller idag.

Hardanger, Dalia og Solvåg var godt kjente frakteskutenavn.
Lord Nelson, Ymer og Ternan kom også til samme havn.
Og når man var kommet til kaien, lastet man gjerne fort
for ellers kunne jo isen smelte fullstendig bort.

På Nordstjernans dekk utpå dagen Johansson står og en stund
ser bekymret på tempoet i rommet, må tilbake til Hamborgsund.
Den turen burde ha startet, skal han komme tidsnok frem,
men slik er det ingen som tenker, at også han stunder hjem.

Til slutt er den tyngste jobben, å stable helt oppunder dekk
og etter at rommet er fylt opp, skal renna og stillinga vekk.

Og Johansson maser fra dekket: «Arbeta nu grabbar ett tag,
i graven kan ni få hvila, ock inte på denna dag.»

Langs hele Bamblekysten, fra Langesund og helt opp til Vold
har dammene nå forsvunnet og mange er fylt opp med mold.
Det har ikke lenger noen mening, å skjære is på et vann
langt mindre å tenke den tanken, å selge den til andre land.

Det startet i seilskutetiden, med frakter av frosset vann,
deretter i mange år siden ble is solgt til andre land.
Men nå er alt dette historie, og jeg er takknemlig som
fikk se det pulserende livet - se skuter som gikk og kom.

Øyvind Ryste